

УДК 141.7

О. В. Халецький,

доктор філософських наук, доцент кафедри філософії і політології Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С.З. Гжицького

О. О. Халецька,

здобувач Львівського національного університету ім. Івана Франка

СВІТ ЯК ДІЄРОЗВІЙ (UBRIZ) АБО УНІВЕРСАЛЬНО-ІСТОРИЧНИЙ ЕВОЛЮЦІОНІЗМ

За сучасними науково-філософськими уявленнями світ не є даність, а є його творення як розвиток, що зумовлює креаціоністський еволюціонізм. Розвиток суспільства визначається антропоносферизацією, через що людина постає як істота діяльнісно-свідомісна, а суспільний процес – як діє-історично-духовний розвиток. Універсальний еволюціонізм переростає в еволюціонізм історичний як поступальну розвитковість. В історичному розвитку відбувається збільшення його свідомісно-духовних чинників.

Ключові слова: універсум, дієрозвій, творчісна силодія, універсальний еволюціонізм як креаціоністський еволюціонізм, антропоносферизація, людина – істота діяльнісно-свідомісна, історично-духовний розвиток, історичний еволюціонізм як поступальна розвитковість.

Мир как развитие (убри́з) или универсально-исторический эволюционизм

По современным научно-философским представлениям мира нет данность, а есть его создание как развитие, которое определяет креаціоністський еволюціонізм. Развитие общества определяется антропоносферизацією, из-за чего человек появляется как существо діяльнісно-свідомісна, а общественный процесс – как діє-історично-духовний розвиток. Универсальный эволюционизм перерастает в эволюционизм исторический как поступательную розвитковість. В историческом развитии происходит увеличение его свідомісно-духовних факторов.

Ключевые слова: универсум, универсальный эволюционизм, антропоносферизация, исторически-духовное развитие, исторический эволюционизм

World as the act development (ubriz) or universal-historical evolutionism

By modern scientific and philosophical conception, the world isn't tributary, but is its creation as the development, which causes creative

evolutionism. The society development is defined with antroponoospherization and therefore a man is as a active and conscious creature, and social process – as historical and spiritual development. The universal evolutionism transfers to historical evolutionism as evolutionary development. The rise of its conscious and spiritual factors is held in the historical development.

Keywords: *universum, evolutionism, historically-spiritual development, historical evolutionism*

Актуальність даної теми постає у тому, що у виникаючому від сер. ХХ ст. інформаційному суспільстві все більшого значення набуває відповідна йому нова науково-філософська парадигма універсального або універсал-історичного еволюціонізму, яка визначає усі дослідження. Метою і, відповідно, новизною є – розкрити, по-перше, укоріненість і тяглість новітнього універсал-історичного еволюціонізму у актуалістично-динамістичному [10, с. 285] напрямку розвою філософської думки і, по-друге, – як філософське осмислення новітніх (від сер. ХХ ст.) наукових напрямків і досліджень, тобто як сучасну науково-філософську парадигму, образ (а згодом і картину) світу [11, с. 223]. Згідно сучасних науково-філософських уявлень (таких як синергетика Г.Гакена або І.Пригожина та інш., антропний принцип Картера, квантова гравітація С.Хокінга, інфляційно-сценарна модель Всесвіту А. Гута та інш. – у науках, теології П. Тілліха, теології процесу Д. Кобба, Ш. Огдена та ін., деконструктивістської теології Т. Альтіцера, К. Рашке та ін., теїстичному еволюціонізму К. Раннера, П. Оверхаге, В. Маркоцці, Е. Фера та ін., постмодерністського постструктуралізму Ж.-Ф. Ліотара, Ж. Дерріда, Ж. Дельоза, У. Еко та ін. і узагальнюючого їх всіх новітнього універсального еволюціонізму – у галузі релігійно-філософській тощо) Всесвіт не є данність, а є його творення як розвиток [10, с. 283]. Первеннем всесвіту є не матерія або свідомість (це первені “нашого” Всесвіту, виниклого у результаті так званого Первісного Вибуху бл. 13,7 млрд. р.до н.е.), а творчісна сила (інфляційно-сценарна “модель Всесвіту як просторово-часової піни” А. Гута, концепції творення Всесвіту із енерговакууму через тунелезацію А. Віленкіна 1982 р., мультивсесвіту через відгалуження так званої Петлі Всесвіту Д. Гота і Лі Цзін – лі 1998 р., через вібрацію так званих “струн” П. Штейнхарда і Н. Турока 2002 р. тощо), яка перетворюється в усі світи і все в них [1]. Оскільки нам не відомі спростування першого закону термодинаміки або закону збереження енергії (яка з нічого не виникає, ніде не зникає, тобто існує вічно і в усе перетворюється), взаємоперетворень енергії і маси ($\epsilon=mc^2$), постійної Планка, науково-філософських поглядів В. Оствальда, А. Ей-

нштайна, В. Гейзенберга, Е. Шреденгера, сучасної так званої теорії великого єднання (первісного єдиного поля) тощо, то волею-неволею мусимо погоджуватись, що у природничо-науковому аспекті це є, просто кажучи певна енергія (силодія). Енергія з довжиною хвилі $< 1,3 \text{ см} \cdot 10^{-13} \text{ см}$ перетворюється на енергію спокою, тобто речовину, масу, матерію і т.д. (енергія $\rightarrow$ матерія $\rightarrow$ свідомість), що теоретично обґрунтовується теорією єдиного первісного поля (енерговакууму) Л. Сагана і С. Вайнберга 1967 р., Е. Лізі 2007 р. та ін. і експериментально підтверджується у розпочатому у 2008 р. ЦЕРНОМ-ом андронному коладері, на якому у 2012 р. із здобутої великої енергії нарешті вдалося "зліпити" (зосередити, сконцентрувати) бозон Хікса, так звану "частку Бога", тобто світотворення [11, с. 223]. Світ має творчісну сутність і енергетичну (силодійну) природу, відображенню у міфологемах первісного океану і космічного жару або хаосу, філософемах безодні або безосновної розверстості буття, темного лона буття у В. Соловйова або Незбагненого – у С. Франка, родимого хаосу – у Ф. Тютчева або символіки ночі – у Е. Рільке, шуни – ніщо чи вічного становлення Геракліта або Ф. Ніцше і наукове обґрунтування в енергетизмі Майера-Джоуля-Гельмгольца, В. Оствальда, А. Ейнштейна, В. Гейзенберга, Е. Шреденгера та ін., філософське осмислення у народжуваному нині сучасному універсальному еволюціонізмі. Адже іще зовсім недавно новітній сучасний енергетизм не користувався занадто великою популярністю ("діаматівського" походження) у вітчизняних філософів (наприклад, у Ф. Конака: "енергетизм є однією з форм філософії природи, з долею якої майже ніяк не пов'язана історія сучасного природознавства") (ФЕС, 2002 р., с. 200). Жаль, що автор цих рядків не дожив до нинішнього тріумфування новітнього енергетизму у фактично заснованому на ньому універсальному еволюціонізмі. За визначенням сучасного природознавства, "енерговакуум відіграє роль базової форми матерії" [3, с. 322]. Оскільки універсальна єдність розвитку передбачає єдність того, що розвиває і розвивається, тобто єдиної субстанції-суб'єкта (Б. Спіноза або Г. Гегель), то такою з необхідністю є первісна творчісна силодія або енергія.

У XX ст. у науково-філософській думці постає [11, с. 222] новий діє-, а від сер. XX ст. – творчоцентричний образ світу який не є данність, а є його творення ($\text{u}\beta\text{r}\text{i}\zeta$ – шаленство творчісного процесу за Г. Аренд або М. Фуко) як розвиток (еволюція), всепоступальний ($\alpha\upsilon\alpha\beta\alpha\zeta\text{i}\zeta$ – сходження, так зване перевідкриття часу у синергетиці Г. Гакена або І. Пригожина), законотенденційно-імовірносно-багатоваріантний (хаосмос, за Д. Джойсом) хвилеподібно (І. Франко

або О. Тофлер та інш.) – “гілковано” (синергетика) – різомний (постмодерністській постструктуралізм Ж.Ф. Ліотара, Ж. Дерріда, Ж. Дельоза, У. Еко та ін.) через космогенез літосфери, біосферу життя і антропоноосферу дієрозуму (М. Вернадський, Е. Ле Руа, П. Тейяр де Шарден, М. Мойсеїв, М. Булатов, В. Загароднюк та ін.), людину як істоту діяльнісно-свідомісну і розвиток суспільства як історично-духовний процес, через формації – як ступені розвитку, цивілізації – як локальні просторово-часові способи розвитку і події, через збільшення свідомісно-духовних чинників розвитку (так звана соціально-культурна парадигма), через здійснення соціально-культурних проєктів і особистісну трансгресію (М. Бланшо, М. Фуко), через безконечний семіозис новоозначень (“бісовська текстура” Р. Барта або “лабіринт” У. Еко) в Еон духовної вічності у Вирії. Одним словом кажучи, первенем Всесвіту є нуртування творчісно-енергетично-інформаційної субстанції-суб’єкта (Г. Гегель) в її вічних поступальних перетвореннях в усі світи і все в них. У “нашому світі” – це космогенез літосфери, біосфера життя і антропоноосфера дієрозуму. У процесі антропосоціогенезу людина постає як істота діяльнісно-свідомісна [10, с. 284; 11, с. 224]. Оскільки творення є різновидом дії (а саме – здійсненням нової якості), то, відповідно, первеннем Всесвіту є дієтворення (иѳгѳ – шаленство творчісного процесу, за Г. Аренд або М. Фуко), чим виявляється належність універсального еволюціонізму до філософського напрямку актуалізму (Геракліт, Парацельс, Г. Ляйбниц, Ф. Шеллінг, А. Шопенгауер, Е. Гартман, Ф. Ніцше, В. Вундт, Г. Спенсер, Д. Джентіле, Д. Донцов, П. Тіллх та ін.), якій визнає первенем світу не матерію або дух, а дію (у Бергсона – дієтворення) або силодію (динамізм), від якої (“порожнеча, пронизана дією”, за Ольжичем) вони є похідними [11, с. 224]. Оскільки первенем Універсуму є творчісна силодія, дія, яка перетворюється в усі світи і все в них, то є підстави говорити про дієрозвій [11]. За квантовою гравітацією С. Хокінга, теїстичним еволюціонізмом К.Р. Аннера, Е. Фера, А. Морено, П. Оверхаге або О. Меня, оскільки світ весь час твориться, то весь час щось створюється (існує, буттєвиться) і воно одночасно розвивається, тобто поступально-законотенденційно змінюється (еволюціонує), що дає підстави говорити про сутнісну тотожність творення і розвитку. Світ перманентно і одночасно і твориться і розвивається [7], чим долається суперечність між релігійно-креаціоністськими (за вдалим висловом папи Римського Іоана-Павла II, “еволюція є промисел божий”) і науково-еволюціоністськими поглядами і дозволяє говорити про своєрідний сучасний креаціоністський еволюціонізм [11, с. 224].

Визначена у науково-філософській думці сутнісна тотожність творення і розвитку [10; 11] робить його одним з найфундаментальніших понять будь-якого дослідження. Загалом у попередній науково-філософській думці є три найбільш фундаментальних вчення про розвиток: це діалектика Г. Гегеля та інш., позитивістсько-науковістський еволюціонізм Г. Спенсера та інш. і емерджентний еволюціонізм С. Олександера, А. Уайтхеда, М. Вернадського, П. Тейяра, А. Тойнбі та інш. Діалектика Г. Гегеля по суті є найбільш всезагальним вченням, в якому абсолютна ідея – це гранично узагальнений світорозвиток в цілому. Спираючись на діалектичний метод, Гегель довів не тільки універсальність розвитку, але й розкрив його джерела, механізми і спрямування – виникнення, боротьбу і подолання протилежностей як закони діалектики, розвинуті як діалектика релігійної свідомості у Д. Штрауса або Б. Бауера та інш., як антропорелігія Л. Фойербхаха, матеріалістична діалектика і політекономія К. Маркса і Ф. Енгельса, історизм Л. Ранке, С. Гогоцького, антропокосмізм О. Сухово-Кобиліна тощо. У II пол. XIX ст. ідеї розвитку отримують широке розповсюдження, але у позитивістсько-науковістському еволюціонізмі Г. Спенсера та ін. досліджуються на природничо-наукових (переважно біологічних) засадах у Ч. Дарвіна, Т. Гекслі, у історії романтистського (Й. Гердер, Б. Нібур, О. Тьєррі, Ж. Мішле та ін. французькі історики, Л. Ранке, Т. Карлайл, Т. Моммзен, П. Куліш, Я. Буркхардт та ін.) і позитивістського (Е. Ренан, Е. Тейлор, Ю. Ліпперт, Д. Фрезер, К. Лампрехт, В. Ключевський, П. Мілюков, Б. Тураєв, М. Грушевський та ін.) напрямків, у літературознавстві (культурно-історична школа І. Тена, В. Шерера, Г. Гетнера, О. Піпіна, О. Веселовського та ін.), у мистецтвознавстві (Г. Земпер та ін.), у філософії позитивізму (О. Конт, Г. Спенсер, В. Вундт, М. Драгоманов, І. Франко та ін.) і марксизму (К. Маркс, Ф. Енгельс, К. Каутський, О. Богданов, В. Ленін та ін.). Еволюційний розвиток в цілому, попри всі тимчасові відступи і затримки, майже ототожнювався з прогресом (О. Конт, Г. Спенсер, М. Ковалевський та ін.), критеріями якого були, запозичені із біології, диференціація (урізноманітнення) та інтеграція, причому прогрес не поширювався на Всесвіт (Г. Спенсер, Ф. Енгельс та ін.). У I пол. XX ст. розвиток постає в усій його незбагненній складності і суперечностях, у стражданнях двох світових воєн, в енергетизмі В. Оствальда та ін., квантовій механіці Е. Шреденгера або В. Гейзенберга, теоріях відносності А. Ейнштейна, динамічній моделі Всесвіту М. Фрідмана, розширення Всесвіту Е. Хаббла, первісного вибуху Г. Гамова, теорії множин Г. Кантора або К. Геделя, генетиці Х. де Фріза або структури

ДНК Ф. Кріка та ін., школі історичного синтезу А. Бера або “монокосмічного універсалізму” і ступенів історичного розвитку К. Брейзіга, у “Всезагальній історії світової цивілізації” Г. Уелса, у грандіозній цивілізаційній редукції О. Шпенглера та її подоланні універсалістсько-релігійним прогресом у А. Тойнбі, вченні про “вісьовий час” К. Ясперса та ін., відтворенні в еменджертному еволюціонізмі С. Олександера, А. Уайтхеда, М. Вернадського, П. Тейяра де Шардена, А. Тойнбі та ін., в якому визрівають вчення про ступені світорозвитку і його антропоноосферизаційні критерії [8; 4; 5; 6; 10; 11]. Вчення про “емердженти” – якісні ступені розвитку поступово визріває у середньому реалістичному напрямку філософії (неорганічна природа, життя, психіка, дух – у М. Гартмана, царства матерії, сутностей, істини і духа у Д. Сантаяни тощо) і досягає повноти і глибини у емерджентному еволюціонізмі Д. Льюїса, К. Моргана, С. Олександера, А. Тойнбі та ін., який розглядає розвиток як стрибкоподібний процес виникнення нових вищих якостей світу (матерії, життя, психіки – у К. Моргана 1927 р.; простору – часу, матерії, життя, духу, божества – у С. Олександера 1927 р., літосфери космогенезу, біосфери життя і антропосфери дієрозуму – у М. Вернадського, Е. Ле Руа, П. Тейяра 1923–1955 рр.; Бог як творчісна активність, космос, життя, дух – у світорозвитку, первісного суспільства, доби трьох генерацій локальних цивілізацій і глобально-ойкуменічної новочасної мегацивілізації – у А. Тойнбі 1954 р. тощо) через силодійноенергетичні рушійні сили (нізус–порив – у С. Олександера, креативність–творчісність – у А. Уайтхеда, радіальну енергію – у П. Тейяра, життєвий порив – у А. Бергсона і А. Тойнбі, спірітуальний, тобто духовний порив – у М. Блонделя, пасіонарність – у М. Гумільова тощо) і, нарешті, поширюючи, тим самим, розвиток на Всесвіт.

У вітчизняній філософській думці розвиток традиційно (ще від дідуса Гегеля) розглядається як вища форма руху (В. Грушин, 1967 р.), а саме – як незворотні (тобто всепоступальні), спрямовані, закономірні і якісні зміни (тобто рух) (1983, 2002 рр.). Еволюція передбачає не тільки те, що розвиває і розвивається (субстанцію-суб’єкт Б. Спінози або Г. Гегеля, якою є творчісна силодія), але і поступ як рух вперед, а відтак, і певне невідступне поступовство. Більш модерне визначення розвитку вітчизняної тоталогії як зв’язку, а зв’язку – як взаємодії (2002 р.), тобто похідного від дії (у кінцевому рахунку, очевидно, сучасного надсвітового первення дії). У сучасній філософії не легко пробиває собі дорогу уявлення про розвиток як якісні зміни. Так В. Абушенко навіть в енциклопедичному (тобто усталеному) ви-

данні визначає розвиток як якісні зміни, а вже у наступному реченні пише, що розвиток “передбачає збереження старої якості” [2, с. 847], що одне одному суперечить. Ми вбачаємо у цьому явний чи неявний, усвідомлений чи неусвідомлений вплив (так званий паралелізм думок) квантової гравітації С. Хокінга, з її вченням про тотожність творення і розвитку (“Коротка історія часу”, 1988 р.). Визнання якісних змін, тобто тотожності творення і розвитку, неявно передбачає розуміння творення (тобто здійснення нової якості) як перетворення існуючого, що відповідає уявленням інфляційно-сценарної моделі Всесвіту А. Гута, концепціям творення Всесвіту із енерговакууму через тунеляцію А. Віленкіна 1982 р., мультівсесвіту через відгалуження так званої Петлі Всесвіту Д. Гота і Лі Цзі-лі 1998 р., через вібрацію так званих “струн” П. Штейнхардта і Н. Турока 2002 р. та ін. про вічно існуючу творчісну силодію (творчісно-енергетично-інформаційну дієсубстанцію-суб’єкт), що перетворюється в усі світи і все в них. У 1960-х рр., під впливом світового структуралізму (К. Леві-Строс, Ж. Лакан, М. Фуко та ін.), у наших діаматівських “структолоїдів” розвиток розумівся (В. Грушин, 1967р.) як зміна внутрішньої системи (або будови), причому структурний розвиток (а не, наприклад, його функції) розкривав механізм розвитку, його складові і умови (М. Попович, 1985 р.). У колі дискусій 1980-х рр. (переважно у сфері етнології навколо ідеї багатоваріантності розвитку у Г. Чайлда, Л. Уайта, Д. Стюарта, С. Токарева, М. Чебоксарова, Ю. Бромлея та ін.) структурно-функціональний підхід поступово витісняється (Е. Юдін, 1987 р.) еволюційно-історичним підходом з чітко визначеними ступенями (літосфера, біосфера і антропоноосфера в емерджентному еволюціонізмі; первісне, давнє общинно-рабовласницьке, середньовічне общинно-феодалне, новочасне капіталістичне у марксоїдному напрямку К. Маркса, Ф. Енгельса, Г. Плеханова, К. Каутського, О. Богданова 1897 р., М. Покровського 1910–1913 рр., В. Леніна 1919 р., М. Яворського 1924 р., В. Струве 1933, 1941 рр., Й. Сталіна 1938 р., О. Тюменева 1957 р., Б. Грекова 1939 р., у “Всесвітній історії” у 13-ти т. за ред Є. Жукова 1955–1983 рр., М. Конрада 1966 р., В. Никифорова 1975 р., І. Дьяконова 1982 р., Ю. Семенова 2003 р. та ін.; так звана трьохчленна формула як первісне, доіндустріальне тобто аграрне (Е. Геллнер, 1988 р.) та індустріальне суспільство – у А. Тойнбі і у позитивістському напрямку Р. Арона, У. Ростоу, Д. Белла, О. Тофлера та ін.) і цивілізаційними варіантами розвитку (трьохступеневі одночасно-однотипні давні цивілізації у А. Тойбі, концепції багатоваріантності – у неоеволюціонізмі Л. Уайта, Д. Стюарта та ін., у Л. Васильєва, К. Хвостової,

Ю. Павленко 1996, 2000 рр. та ін.), де, визначенні у так званій “новій історії” школи “Анналів” і всіх “анналоїдів” II пол XX ст. (М. Блок, Л. Февр, Ф. Бродель, Ж. Ле Гофф, Ж. Дюбі, Е. Ле Руа Лядюрі, А. Гуревич, Н. Яковенко та ін.) і так званої “історії ідей” кін. XX ст. (Д. Хайям, К. Брінтон, Р. Стромберг, Р. Дарнтон, Д. Холінджер, А. Вейсі, Д. Вуд, С. Аверінцев, так звана “мисляча історія” Ліни Костенко, О. Ушкалов та ін.) з їх ідеєю історично-духовної тотальності, рушійною силою постає, узагальнене у соціально-культурній парадигмі (Е. Би-стрицький, О. Яценко, В. Біблер, М. Коган, О. Ахієзер, М. Лапін, В. Стьопін, Н. Черниш, О. Халецький, О. Халецька та ін.), збільшення ролі свідомісно-духовних чинників розвитку [9, с. 54–58]. Сутність розвитку розуміється як спрямовані зміни, “що зумовлюють час” (Е. Юдін 1983 р.), тобто тривалість. Хоча, справедливості заради, слід було би відмітити, що час “відкривають” не тільки зміни, наприклад, стагнація також характеризується певною тривалістю. Тривалість (тобто час) є властивістю не стільки розвитку або навіть руху, скільки первісної силодії, що відмітив іще С. Олександр (простір-час тотожний енергії і руху або польовий стан матерії у “Науці, часі і божестві”, 1927 р.), тобто так званому “несправжньому вакууму” (енерговакууму) фізиків, що триває. Так чи інакше, стає усталеним розуміння розвитку як “ряду історичних станів” (В. Грушін, 1967 р.). У 2000-х рр. до сутнісних властивостей розвитку додаються процесуальність (тобто послідовність) та історичність (В. Абушенко, 2001 р.). І нарешті, за визначенням “Філософської енциклопедії” (ФЕС, 1983 р., с. 786) “синонімом розвитку в цілому виступає еволюція”, тобто еволюція – це не окремий його вид, а розвиток в цілому. На думку А. Юда (1989–1990 рр.), у А. Бергсона сама еволюція постає як певна “динамічна субстанція”, яка все творить. До цього лише слід додати, що еволюція – це не просто розвиток, а саме історичний розвиток. Подальше осягання історичного розвитку проходить як визначення його формаційних ступенів, цивілізаційно-локальної багатоваріантності і рушійних сил як історично-духовної тотальності [10; 11; 9].

Всі попередні (Л. Польман. В. Оствальд на підході до створення синергетичної школи // Концепция самоорганизации в исторической перспективе. М., 1994) уявлення про розвиток отримують узагальнююче продовження у народжуваному нині (на основі неоковирно названої постнекласичної парадигми) так званому універсальному еволюціонізмі (І. Пригожин, С. Хокінг, П. Девіс, Е. Янг, К. Саган, Д. Кастрі, Р. Тома, В. Стьопін, М. Мойсєєв, М. Булатов, В. Загороднюк, Б. Режабек, Н. Веллер, О. Кравченко, В. Лук’янець, Л. Озодо-

вська, К. Хвостова, К. Гемпель, В. Косміна, І. Добронравова, М. Сапронов, М. Назаретян, І. Снегірьов та ін.) як провідному напрямку сучасної науково-філософської думки. Універсальний розвиток відбувається всепоступально (так зване перевідкриття часу у синергетиці), хвилеподібно (І. Франко, О. Тофлер та ін.) – "гілковано" (ідея синергетики) – "різотно" (ідея постмодерністського постструктуралізму), а попередні концепції розвитку (по колу – давніх суспільств, лінійно-висхідного – середньовічно-теїстичних і по спіралі – нового сучасного суспільства) є моментами сучасно-наукового "гілкованого" розвитку. Світовий павук із себе тче (Мундака-упанішада с. IV ст. до н. е.) павутиння дієрозвою у страшне тантричне драконоплетиво (Писання Буття с. VIII – с. V ст. до н. е., В. Іванов, Я. Голосовкер або А. Кримській тощо), перетворюване у силодійно-переливчасту кулю (власне, спиралесвастику, за астрофізиком П. Девісом, 1985 р. або М. Веллером, 2010, 2011 рр. тощо), просвітлювану у Всесвітотворення як світорозвиток. Світотворення-дієрозвій відбувається (здійснюється) через космогенез літосфери, біосферу життя і антропоносферу дієрозуму. Первісна творчісна силодія (иґгіґ – шаленство творчісного процесу, за Г. Аренд або М. Фуко) перетворюється [3, с. 311–325] як енерговакuum фізиків (теорія єдиної первісної силодії у Л. Салама і С. Вайнберга 1967 р., Е. Лізі 2007 р., інфляційна модель Всесвіту А. Гута 1981 р., експериментальні спроби андронного колайдера 2008–2012 рр. тощо), неймовірної щільності квантова гравітація С. Хокінга ("Коротка історія часу" 1988 р.) і температури (сингулярності), через Первісний Вибух бл. 13,7 млрд. р. до н.е. (О. Фрідман 1927 р., Е. Хаббл 1929 р., Г. Гамов 1948 р. та ін.), розширення (інфляція-розбухання до 10^{-32} сек і 10^{27} К і розширення), коливання, збудження і збурення як окремі світи, зосереджується ("хвилі матерії" де Л. Бройля, коливання-"струни") у хвиле-частки (через 10^{-43} сек при 10^{32} К після Первісного Вибуху віртуальні спалахи гравітони та Х-бозони, через 10^{-32} сек при 10^{27} К – кварки, нейтріно, електрони і так далі) та їх взаємодії – поля (10^{-43} сек при 10^{32} К – гравітація, за 10^{-33} сек с при 10^{32} К – сильні і слабкі, за 10^{-10} сек при 10^{15} К – електромагнітні взаємодії). Енергія з довжиною хвилі менше $1,3 \times 10^{-13}$ см перетворюється на енергію спокою, тобто речовину, масу, корпускули, тіла і так далі (енергія – матерія-свідомість). За бл. 100 сек. після Первісного вибуху хвиле-частки об'єднуються у ядра і Всесвіт являє собою фотонну плазму, іще за 500 тис. р. – у атоми, а Всесвіт – у воднево-гелієву суміш, завершуючи етап утворення так званого "гарячого Всесвіту", коли головним фактором творення – розвитку виступають надзвичайно ви-

сокі температури (так званий космічний жар). За бл. 1 млрд. р. після Первісного вибуху утворюються протогалактики, а за 4 млрд. р. (за останніми даними 2011 р. – від 200 млн. р. після Первісного вибуху) після Первісного вибуху – галактики (С. Ліфшиць, 1946 р.; А. Амбарцумян, 1947 р.; Я. Зельдович, 1967, 1971 рр. та ін.), перші водневі зірки і планети та ін., одним словом, утворюється космос (М. Копернік, Д. Бруно, Е. Кант, 1755 р.; П. Лаплас, 1796 р.; діаграма Герушпрунга-Рессела, 1905, 1907 рр.; А. Ейнштейн, 1917 р.; Е. Хаббл, 1929 р.; О. Шміт, 1943 р.; Ф. Хойл і Г. Гамов, 1948 р.; А. Гут, 1981 р. та ін.). Бл. 5 млрд. р. після Первісного вибуху з'являються макромолекули, тобто можливість виникнення життя. За 10 млрд. р. після Первісного вибуху постає друге металеве покоління зірок, в тому числі наша сонячна система, планета Земля (Ч. Лайел, 1830–1833 рр.; міжнародний геологічний конгрес у Болоньї 1881 р.; Е. Зюсс, О. Шміт та ін.) і так далі. Від 10,3 млрд. р. після Первісного вибуху утворення літосфери переходить у самовід-творення, через яке постає якісно новий ступінь світорозвитку – біосфера життя (Ж. Ламарк, 1809 р., Ч. Дарвін, 1871 р.; А. Вейсман, 1892, 1913 рр.; О. Опарін, 1924 р. і Д. Холдейн, 1928 р.; М. Кольцов, 1928, 1936 рр.; Б. Медніков, 1982 р. та ін.); 4,7 млрд. р. до н.е. – одноклітинні організми, від грудочок білкової речовини – до водоростей і грибів; 2,5 млрд. до н.е. – багатоклітинні організми, від губок – до ракоскорпіонів і членистоногих, а спорові рослини завойовують сушу. Бл. 410 млн. р. до н.е. голосеменні рослини утворюють тропічні ліси і з'являються хребетні, від панцирних риб – до амфібій і звірозубих плазунів, а разом з ними – мозок як знаряддя народжуваної психіки. Бл. 240 млн. р. до н.е. настає вік яйцекладних плазунів – динозаврів, рептилії виходять на суходол і у них з'являється двоного-вертикальна мобільна локація. Бл. 65 млн. р. до н.е. квіткові рослини опановують суходол і настає вік ссавців, як сумчатих так і плацентарних, а у них – здатність успадковувати досвід [1; 8].

Бл. 2,5 млн. р. до н.е. – починається антропосоціогенез, а разом з ним – свідомісно-духовне перетворення світу. Бл. 2,5 млн. р. до н.е. габіліси (Е. Трімлехауз, 2003 р.) починають не тільки використовувати, але виготовляти (Л. Лікі, 1960 р.) знаряддя праці (олдувайська техніка), в період бл. 1,5 млн. р. до н. е. еректуси (Е. Майр, 1951 р.) не тільки виготовляють знаряддя праці (ашельська техніка), але й оволодівають вогнем, що різко виділяє їх із тваринного світу і дозволило олюднювати всю Землю (А. Бергсон, 1907 р.; Г. Уеллс, 1920 р.; П. Тейяр, 1955 р.; В. Алексеев, 1984р. та ін.), накопичуються трудові навички і разом з тим так звана жесто-звукова мова і наочно-дійове

мислення, ашельське рубило, вірніше його ідея, спричинилося до виникнення цілепокладання. Бл. 250 тис. р. до н.е. починається новий період діяльнісно-свідомісного розвитку первісної общини збирачів і мисливців (Ю. Бромлей, 1986 р.): у неандертальців (У. Кінг, 1861 р.; Г. Шевальє, 1906 р.), де зміни клімату вимагали значно більших розумових зусиль, з’являється (А. Спіркін, 1960 р.; С. Токарев, 1964 р.; Ф. Клікс, 1983 р.; В. Алексеев, 1984 р.; Ю. Бромлей, 1986 р. та ін.) статтево-віковий поділ праці, житло, одяг, складні знаряддя праці із відщепів (техніка мустье), що вже вимагало створення ідеальних уявлень (Ю. Ліпперт, 1881, 1886–1887 рр.), де наочно-дійове переходить в ідеально-мовне мислення (бл. 300 тис. р. до н.е. з’являється мовний нерв) і так звані слова-речення (Ф. Клікс, 1983 р.; В. Алексеев, 1984 р.; О. Смірнов, 2009 р.) з’являється перше передрелігійне уявлення – фетишизм (Ш. Де Брос, 1960 р.; 1830-ті рр. – О. Конт; 1860-ті рр. – Д. Леббок та ін.) – смутне відчуття залежності людини від якихось сил поза нею (поховання, так званий ведмежий культ), що дало підставу вважати неандертальців першими *sapiens*-ами – людиною розумною (заперечує А. Смірнов, 1983 р. оскільки у неандертальців імовірно не існувало табу на канібалізм та інцест), діяльність якої опосередкована свідомістю. Таким чином виникнення людини було виникненням істоти діяльнісно-свідомісної (О. Халецькій, 2003, 2007, 2008 рр.). Бл. 150 тис. р. до н.е. (бл. 150 тис. р. до н.е. – у Східній Африці, бл. 125 тис. р. до н.е. – у Південній Африці, бл. 100 тис. до н.е. – у Передній і Південній Азії, де після вибуху вулкану Тоба на о. Суматра бл. 71 тис. р. до н.е., друга хвиля у Південно-Східній Азії бл. 60 тис. р. до н.е., бл. 58 тис. р. до н.е. – у Австралії, бл. 40 тис. р. до н.е. – у Європі і на Далекому Сході, бл. 35 тис. р. до н.е. – в Америці і Півд. Африці і так далі) у неоантропів кроманьйонців (1868 р.) – людей сучасного фізичного типу (що, на відмінну від *sapiens*-ів – неандертальців, отримали назву *sapiens-sapiens-is* – розумних розумніших) випрацьовується величезне урізноманітнення знарядь праці і технологій (палеолітичних), відбувається грацілізація, через табу (З. Фройд, 1913 р.) на канібалізм та інцест виникає дуально-родова організація (Е. Тейлор, 1871 р.; С. Токарев, 1964 р., 1980 р., 1990 р.; Ю. Бромлей, 1986 р. та ін.) у якій влада належить найбільш обізнаній верстві старших (геронтократія), починається великий расогенез (Х. Мовіус; В. Алексеев, 1975 р.; М. Чебоксаров, 1985 р.; Ю. Бромлей, 1988 р. та ін.), у мовному розвитку свідомості з’являється абстрактне мислення (Г. Щокін, 2002 р.) і артикуляція (що приводить до збільшення лобних долей мозку), прості граматичні конструкції (синтаксис) і так званий “телеграфний стиль”,

діалогічне мовлення розвивається у монологічне мислення (так звана внутрішня мова), збільшується лексика (А. Спіркін, С. Токарев; Ф. Клікс, В. Алексеев, Ю. Бромлей, О. Смірнов та ін.) і починають виникати (Г. Щокін, 2002 р.) мовні групи (бл. 150-60 тис. р. до н.е. – австралоїдна антропо-прамовна і бл. 60–20 тис. р. до н.е. – палеолітична мовна спільність, яка бл. 20 тис. р. до н.е. розділяється на афразійську – у Сірійському степу, сино-кавказьку – у Анатолії і ностратичну – у горах Загроса мовні сім'ї), вцілому (А. Бастіан, 1890 р., Д. Мак-Ленан, Г. Спенсер, Ф. Боас, А. Спіркін, 1960 р. та ін.) виникає первісна магічна (або міфологічна, К. Леві-Строс, 1962–1972 рр.) свідомість (К. Пренс, 1904 р.; Д. Фрезер, 1890 р.; Ю. Семенов, 1966 р. та ін.) з притаманним їм синкретизмом (нерозділеністю всіх форм свідомості), уособленням всіх явищ і процесів навколишнього світу, чуттєво-асоціативним (А. Фіркандт, 1896 р.; Е. Дюркгайм, 1898 р.; К. Леві-Брюль, 1910 р.; А. Спіркін; А. Анісімов, 1966 р. та ін.) мисленням (логікою), моделюванням світу як великої родової общини (М. Еліаде, 1952, 1976–1978 рр.; К. Леві-Строс, 1962 р. та ін.), двоїсто-троїстим улаштуванням (способами мислення) і так далі; виникають перші знання (К. Леві-Стросс, 1962, 1964–1971 рр.), перші системи рахунку (по 5 і по 60), перший календар (бл. 10 тис. р. до н.е. – мисливський місячний, а згодом, сонячний – землеробський), мистецька (А. Леруа-Гуран, 1960 р.) діяльність (живопис, скульптура, музика, танці тощо), перші святилища та ініціації (К. Г. Юнг, М. Еліаде), друга передрелігійна форма – тотемізм (Д. Фрезер, 1890 р.; Е. Дюркгайм, 1912 р.; З. Фройд, 1913 р.; Л. Леві-Брюль, 1910, 1922 рр.; С. Токарев, К. Леві-Строс, 1962, 1964–1971 рр. тощо) – вшанування роду в образі першопредка, так звана мезокосмічна (ландшафтна) міфологія. Людина “видіюється” із природного середовища, створюючи навколо себе штучний світ культури, змінюючи природний відбір – соціальним.

Після глобальної Мадагаскарської бл. 11542 р. до н.е. і євроатлантичної Білінгенської катастроф бл. 8213 р. до н.е. клімат стає сучасним, полювання та інш. індивідуальним (М. Чмихов, 1994 р.), поширюються різні складні знаряддя (мезолітичні мікро і макроліти), бумеранги, лук, стріли та інші металеві знаряддя, човен, сіті та інш., дуально-родова організація розпадається на менші групи і поступово переростає у мезоліто-неолітичні протоплемена (Ю. Павленко, 1994, с. 21–22), приручена перша тварина – пес, утворюються малі раси (В. Алексеев, 1975 р.; М. Чебоксаров, 1985 р.; Ю. Бромлей, 1988 р.; Г. Щокін, 2002 р.), настає криза привласнюючого господарства (Ю. Бромлей, 1986 р.). Із палеолітичної мовної неперервності виді-

ляються і в мезоліті поширюються мовні групи (бл. 20 тис. р. до н.е.): афразійська (семіто-хамітська) – із Сирійського степу – у Аравію і Сахару; Сино-Кавказька – із Анатолії поширюється: кавказомовна (протохаттська) гілка – на Балкани бл. 30 тис. р. до н.е. – Дунай – в Європу (В. Ілліч-Світич, 1964, 1967, 1968 рр.) протобаскі, ібери та інші, а сино-тібетська гілка – у Центральну Азію, Китай, Японію (айни) і Америку (на-дене) (Д. Грінберг); ностратична – із Загроса поширюється: еламо-дравідська гілка – в Іран та Декан, бореальна (М. Андреев, 1986 р.; Л. Залізняк, 1999, 2012 рр.; Ю. Павленко, 1997 р.) – через Кавказ і Копет-Даг – у Причорноморо-Кавказо-Каспійській регіон (Л. Залізняк, 1994, 1999, 2012 рр.; Ю. Павленко, 1994 р.; Г. Щокін, 2002 р.). Весь світ уявлявся як Великий Звір, а його виникнення – як упорядкування первісного хаосу, мороку (К. Г. Юнг, 1912 р.; М. Еліаде, 1949, 1976–1978 рр.; О. Лосев, 1957 р.; К. Леві-Строс, 1962, 1964–1971 рр.; С. Токарев, 1964, 1980, 1990 рр.; Ю. Бромлей, 1986 р.). В цілому, через нерозвиненість практики, свідомість носить магічний або, за вдалим висловом М. Марра (1933 р.) "трудом-магічний", тобто силопосилюючий через психофізичні засоби, характер, дотичний до сучасних пошуків активізації сил людини.

Бл. 8 тис. р. до н.е. відбувся новий вирішальний крок (так звана "неолітична революція", Г. Чайлд, 1936 р.) в історично-духовному діяльнісно-свідомісному розвитку людства – шляхом "набігаючих демографічних хвиль" перехід від присвоюючого до виробляючого господарства (де кількість населення зросла у 50–100 разів) у первісному общинно-родовому суспільстві землеробів і скотарів 8–4 тис. до н.е. У добу неоліту, коли виникає (М. Вавілов та ін.) мотижне землеробство і пастушеське скотарство, найбільший у кам'яну добу розвиток знарядь праці (неоліт), кераміка, варка їжі, прядіння і ткацтво, постійні поселення, у соціальній організації – парна сім'я і материнський рід, матриархат і родо-племінна організація, землеробські і селекційні знання, піктографія, вузелкове та інше письмо, схематичне (лінія, орнамент) мистецтво неоліту, все розмаїття знаків і символів (Р. Генон, А. Галан, "Міфи народів світу", т. 1, 1980, т. 2, 1982 р., за ред. С. Токарева та ін.), декоративно-ужиткове мистецтво, третя передрелігійна форма – анімізм (Е. Тейлор, 1871 р.; Ю. Липперт, 1881р.; В. Вундт, 1905 р.; А. Штернберг, 1910; С. Токарев, 1964, 1980, 1990 рр.) – віра в душу, духів, демонів, шамаїзм (М. Еліаде, 1951 р.), культ предків, жінок-прародительниць (М. Еліаде, 1963, 1965 рр.; Ю. Бромлей, 1988 р.; М. Чмихов, 1994 р.; Л. Залізняк, 1994, 1999, 2012 рр.; Ю. Павленко, 1994 р.) і плодючості, натуризм і хтонічна міфологія (О. Лосев, 1957

р.; М. Еліаде, 1963, 1965 pp.; С. Токарев, 1980, 1990 pp.; Г. Щокін, 2002 р.), уявлення про добре і зле начала тощо. Весь світ уявлявся як світове древо (М. Еліаде, 1963, 1965, 1976–1978 pp.; В. Топоров, 1980 р.; Г. Щокін, 2002 р.; О. Халецький, 2003 р.), а його виникнення – як породження (Ю. Бромлей, 1986 р). Пере-творення у практиці відбувається через його від-творення у свідомості як мислення, ідей, образів тощо, тобто його своєрідних діяльнісних “двійників”. Тому перехід до відтворюючого господарства спричинився до вибухового розширення мислення, збільшення ідей, образів тощо, духовного світу людини (людства) (О. Лосев, 1957 р.; Ю. Бромлей, 1986 р.; С. Токарев, 1980, 1990 pp.; М. Чмихов, 1994 р.; Ю. Павленко, 1994 р.; Л. Залізняка, 1994, 1999, 2012 pp.). У перетворюючій діяльності важливе значення мали досліджувані Д. Робертсоном, С. Міттом і Д. Фрезером, продовжені кембріджською школою (Д. Харрісон, Ф. Корнфорд, А. Кук та ін.), ритуально-магічно-міфологічні способи розвитку свідомості. Головне постає у тому, що виникає перетворююча діяльність і людина як істота діяльнісно-свідомісна, яка вносить у світ свідомість, одухотворює, духовно перетворює його (О. Халецький, 2003, 2007, 2008, 2010 pp.). Від IV тис. до н.е. людство переходить до цивілізації і формаційно-цивілізаційного розвитку, що триває. Приблизно так, за сучасними науково-філософськими уявленнями, вічно існуюча творчісна силодія, відтворена (відображена) у людській свідомості як Бог, творить (перетворюється, як павук випускає із себе, за Мандукья-Упанішадою с.IV ст. д. н. е.) наш світ. Поява людини як істоти діяльнісно-свідомісної було внесенням в світ свідомості, а перехід до цивілізаційного розвитку мав вислідом утвердження сучасної “вісьовочасної” (К. Ясперс, 1949 р.) особистісно-понятійної світової духовності. Цей невеличкий, наскільки дозволяє формат статті, історичний екскурс мусив би бути демонстрацією того, що дієрозвій суспільства не просто історичний, а саме діє-історично-духовний, що коріниться у світотворенні, а саме – його антропоноосферизаційній частині, де кожен крок по суті є “виведенням світла духовного із темного потоку історії” (Ж. Кондорсе, Й. Рінтілен), тобто є внесенням свідомості у світ (одухотворенням), його історично-духовним перетворенням. Таким чином, вічно існуюча творчісна силодія набуває свідомості (Г. Гегель, А. Древе, Л. Ціглер) у антропосоціогенезі. Е. Юнгер порівнює життя роду людського із таємничим прадавнім лісом, у якому крони дерев піднімаються назустріч сонцю із чада, спекоти і затхлості, їх верхівки обгорнуті благоуханими випаровуваннями і прекрасними квітами, а внизу, у переплетенні коріння – безмежна ніч, і одвічна

боротьба диких тварин, жажливі крики жертв, котрих виривають із печер і гнізд у лапи смерті алчні, натреновані у вбивстві щелепи. Так із війни, бруду і крові “виводиться” найяскравіше світло духовне, чим досягається духовне перетворення світу. Історично-духовний розвиток, виведення світла духовного із темного потоку історії та історично-духовне перетворення сутнісно тотожні.

Дієрозвій суспільства є продовженням і проявом світорозвитку і визначається антропоноосферизацією, а універсальний еволюціонізм переходить в еволюціонізм історичний (К. Галушко, 2005 р.). Від звичайної історії історичний еволюціонізм відрізняється тим, що у ньому суспільно-історичний процес постає як прояв всесвітнього творення-розвитку (саме всесвітнього, а не природно-натуралістичного), тобто передбачає розвиток єдиної творчої сили діїно-енергетичної субстанції-суб’єкта і виражає суспільно-історичний процес у його суто поступальній розвитковості, у якому факти, події, процеси тощо – лише ті, що мають поступально-розвиткове значення. У поступальній розвитковості історичний еволюціонізм наближається (збігається за суттю і змістом) з так званою історіологією (О. Халецький, 2007, 2008 рр.) – теорією середнього рівня (між філософією історії і конкретними історичними дослідженнями), яка також узагальнено-конкретно (середній рівень) розглядає історичний процес як поступальний розвиток (за сучасними науково-філософськими уявленнями, очевидно, творчісно-сильодійного первеня).

Сучасний світорозвиток як здійснення його нової якості (творення) постає як антропоноосферизація. Антропоноосферизація визначає людину як істоту діяльнісно-свідомісну і відповідно, історично-духовний характер розвитку суспільства як виведення світла духовного із темного потоку історії. Історично-духовний розвиток суспільства визначає збільшення його свідомісно-духовних чинників [9], які, таким чином, виступають головним критерієм поступально-прогресивного розвою. Розвиток суспільства є історично-духовним процесом (О. Халецький 2003, 2007, 2008 рр.), тому що по-перше, будь-яка людська діяльність опосередкована свідомістю (всіляка фізіологія, яку за звичай наводять для заперечення, наприклад, морганія тощо, не є людською діяльністю), по-друге, за вдалим висловом незаслужено забутого вітчизняного (тойнбіанського гатунку) філософа-неогегельянця В. Залозецького-Саса, вона має “світоглядне підпорядкування” і, по-третє, антропосферизація, тобто внесення в світ свідомості, його одухотворення становить єдину антроподицею (людиновиправдання) виникнення та існування людини в Універсумі. Оскільки світ є його

творення, а нинішнє світотворення є його антропоноосферизаційне духовне перетворення, а духовне перетворення світу є історично-духовний розвиток, то історично-духовний дієрозвій постає як своєрідний всевизначальний абсолютизм. Альтернативним, тобто іншим цьому світу “бабла, дуп і помий” (Булат Окуджава) є тільки духовність як діє-історично-духовний розвиток.

В процесі історичного дієрозвитку відбувається виведення світла духовного із темного потоку історії. Процес історичного розвитку це формації, цивілізації і події. Формації – це певні ступені розвитку, а цивілізації – це певні локальні способи розвитку на кожному формаційному ступені. Цивілізації – це певні локальні (просторово-часові) соціально-культурні організми, яким притаманна єдність відміннісних рис, або ж фізіогномічна єдність. Подія – це дія у певних просторово-часових координатах, яка має розвиткове значення. На нашу думку, основними комплементарними лейтмотивами (за визначенням І. Бойченка, 2000 р.) історичного дієрозвитку, який відбувається у трьох сферах: економічній, соціально-політичній і духовній (А. Вебер), є 1) формації [8; 10; 11] як певні якісні ступені історично-духовного сходження, цивілізації [5; 10; 11] як різні локальні способи історично-духовного розвитку, яким притаманна фізіогномічна єдність (тобто єдність відміннісних рис), 3) події (події, особи, твори, ідеї) [7; 10; 11], з їх ідеальною (свідомісно-духовна) стороною як матрицею (так званий соціально-культурний проєкт синергетиків і універсал-еволюціоністів або наших тоталологів тощо) історичного розвитку. Історично-духовне сходження [1; 8; 4; 6; 5; 10] людства (К. Брейзіг, Г. Уелс, А. Тойнбі, У. Мак-Ніл, У. Ростоу, Й. Галтунг, І. Дьяконов, Ю. Павленко, Ю. Семенов та ін.) відбувається через (як) обциніно-родове первісне (первісно-обциніне, за І. Дьяконовим 1994 р.; I – присвоююче і II – виробляюче за Ю. Павленком 1996 р.; пора праісторії і первісна доба, за Ю. Семеновим 2003 р.) суспільство (етап антропосоціогенезу бл. 2,5 млн. – 250 тис. рр. до н.е., первісна родова обциніна збирачів і мисливців бл. 250 – 8 тис. рр. до н.е., первісна родова обциніна землеробів і скотарів бл. 8–4 тис. рр. до н.е.), перші цивілізації (азіатського способу виробництва за К. Марксом 1859 р., Є. Варгою 1964 р., Г. Коранашвілі 1973 р. та ін.; давніх локальних цивілізацій, першої генерації, за А. Тойнбі, 1954 р.); єдиної вторинної формації за Л. Васильєвим 1966 р.; магістрального феодалізму Г. Мелікашвілі 1966 р.; вічного феодалізму В. Ілюшечкіна 1970 р. або обциніно-рабовласницької за В. Струве 1933 р., А. Тюменевим 1957, 1959 рр., “Всесвітньою історією” у 13 т. 1955–1983 рр. і “Радянською

історичною енциклопедією” у 16 т. 1958–1976 рр. за ред. Є. Жукова, М. Конрадом 1966 р., В. Нікіфоровим 1975 р.; ранньої стародавності за І. Дьяконовим 1982 р. і В. Якобсоном 2002 р. чи локальних ранніх цивілізацій I генерації за Ю. Павленком 1996 р.; доби Стародавнього Сходу за О. Крижанівським 1996 р. або Ю. Семеновим 2003 р. тощо) міднокам’яного віку IV–II тис. до н.е. (перехід до цивілізацій, перші цивілізації: бл. IV–III тис. до н.е.: Давньоєгипетська бл. 3000–1000 рр. до н.е., Шумеро-Вавилонська бл. 2775 – бл. 1000 рр. до н.е., Індська бл. 2500 – бл. 1700 чи 1500 рр. до н.е.; III–II тис. до н.е.: Егейська бл. 2000 – бл. 1100 рр. до н.е., Хетто-малоазійська бл. 1800 – бл. 1200 рр. до н.е., Ранньокитайська бл. 1600 – бл. 770 рр. до н.е., Давньоамериканська бл. 1500 р. до н.е. – бл. 1532 р. н.е.), давні (давні локальні цивілізації II генерації, за А. Тойнбі 1954 р.); пізньої стародавності, за І. Дьяконовим 1982 р. і В. Якобсоном 2002 р. та ін., імперської стародавності, за І. Дьяконовим 1994 р., регіональні цивілізації II генерації, за Ю. Павленком 1996 р.; античної доби, за Ю. Семеновим 2003 р. тощо) общинно-рабовласницькі цивілізації I тис. до н.е. – бл. V ст. н.е.: Давньосхідну бл. 1000 р. – бл. 330 р. до н.е., Античну бл. 1100 р. до н.е. – бл. 395 р., Давньоіндійську бл. 1200 р. до н.е. – бл. 500 р., Давньокитайську бл. 770 р. до н.е. – бл. 220 р., через так званий “вісьовий час” (К. Ясперс) сер. I тис. до н.е. і три великі духовні традиції людства: Далекосхідну, Індійську (Південноазіатську) і Євразійську, через середньовічні (давні локальні цивілізації III генерації, за А. Тойнбі, 1954 р.; середньовічний етап, за І. Дьяконовим 1994 р., регіональні цивілізації III середньовічної генерації, за Ю. Павленком) общинно-феодальні цивілізації: Далекосхідну III – сер. XIX ст., Індійську VI – сер. XVIII ст., Австралійську VI – сер. XVII ст. (з недорозвинутою Океанійською), Ірано-Ісламську III – сер. XIX ст. (з недорозвинутою Африканською), Східнохристиянську V – сер. XVI ст., Західнохристиянську V – XVI ст., через перехідну ренесанс-реформаційну (Я. Буркхардт 1860 р.; у середньовічних Грузії, за Ш. Нуцубідзе 1947 р.; Вірменії, за В. Чалояном 1963 р.; на Сході, за М. Конрадом 1966 р.; у Московії, за Д. Лихачовим 1973 р., В. Плугінім 1974 р. тощо) добу XV–XVI ст. (всі ці цивілізації становлять так зване аграрне, (за К. Кларком 1940 р. або Е. Геллнером 1988 р.) або аграрно-общинно-станове (О. Халецькій, 2003 р.) чи традиційне (за У. Росту 1960 р., Й. Галтунгом 1969 р., I, II, III генерації за Ю. Павленком 1996 р. та ін.) суспільство, через новочасну західну новочасну глобально-ойкуменічну мегацивілізацію (за А. Тойнбі, 1954 р.) капіталістичну або індустріальну (А. Сен-Сімон, О. Конт, К. Кларк 1940 р., Ж. Фу-

растьє 1949 р., Р. Арон 1955–1966 рр., У. Ростоу 1960 р.), або фаустівську (О. Шпенглер) цивілізацію з перехідним постіндустріальним (Р. Дарендорф 1958 р., Д. Белл 1959 і 1973 рр., Г. Кан 1967 р., А. Турен і Й. Галтунг 1969 р., О. Тофлер, З. Бжезінський 1970 р. та ін.) підперіодом II пол. XX ст. і розпочатим від XXI ст. інформаційним (Д. Белл 1973 р., Е. Масуда 1983 р., Е. Орлова, 1994 р. та ін.) суспільством (і, можливо, прийдешню ойкуменічну цивілізацію) [4; 5; 6; 10; 180]. Історично-духовний розвій і цивілізації співвідносяться як океан і хвилі. У сучасну добу виникнення світової мегацивілізації постає нова теономно-універсалістська релігійна свідомість (П. Тіллх, Д. К. Юнг, Д. Кобб, Ш. Огден, Т. Альтіцер та ін.), у якій, дуже повільно, але неухильно, створюються відповідна їм всезагальна релігія, яку найбільш наполегливо розвиває на основі усіх великих релігій світу надконфесійна (від 1969 р.) унітаристсько-універсалістська асоціація (К. Скіннер, М. Уїлбур, К. Лі Скотт, К. Паттон та ін.) у Євроамериці з її обожнюваним прогресизмом і розумінням Бога як перфекційний, тобто удосконалююче-перевершуючий розвиток.

В процесі історичного розвитку відбувається збільшення його свідомісно-духовних чинників. Оскільки розвиток суспільства є проявом антропоносферизації світу і, відповідно, відбувається як історично-духовний процес в якому зростає значення свідомісно-духовних чинників розвитку, то саме воно (зростання свідомісно-духовних чинників) і постає головним критерієм суспільного поступу. Історично-духовний дієрозвій суспільства відбувається як здійснення певних соціально-культурних проєктів, а також через особистісну трансгресію (черезмежжя), а нове виникає як безконечний семіозис новоозначень, через що світ рухається в Еон духовної вічності у Вирії. Приблизно так світ постає як дієрозвій у сучасному універсал-еволюціонізмі.

Список використаних джерел та літератури

1. Бергсон, А. Творча еволюція / пер. з фр. Р. Осадчука. – К. : Вид. Жупанського, 2010. – 318 с.
2. Всемирная энциклопедия: философия / Ред. и состав. А. А. Грицианов. – М. : АСТ ; Минск : Харвест, Современный литератор, 2001. – 1312 с.
3. Концепції сучасного природознавства: Підручник / Я. С. Карпов, В. В. Кисільник, В. Г. Кремінь та ін. – К. : Професіонал, 2004. – 496 с.
4. Мак-Ніл, В. Піднесення Заходу. Історія людського суспільства / В. Мак-Ніл ; пер. під ред. А. Галушки. – К. : Ніка – центр, 2002. – 1111 с.
5. Павленко, Ю. Історія світової цивілізації / Ю. Павленко. – К. : Либидь, 2000. – 257 с.

6. Семенов, Ю. Философия истории / Ю. Семенов. – М. : Современные тетради, 2003. – 775 с.
7. Синергетическая парадигма. Человек и общество в условиях нестабильности. – М. : Прогресс – Традиция, 2003. – 565 с.
8. Уэллс, Г. Д. Всеобщая история мировой цивилизации / Г. Уэллс. – М. : Эскимо, 2008. – 928 с.
9. Халецька, О. Соціально-культурна парадигма у філософській думці / О. Халецька // Духовність. Культура. Нація. Збірник наукових статей. – Випуск 4. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2009. – С. 54–60.
10. Халецький, О. В. Діє-історично-духовний розвиток (иpпц) як збільшення його чинників або історичний еволюціонізм / О. Халецький, О. Халецька // Науковий вісник ЛНУВМ та БТ ім. С.З.Гжицького. – 2011. – Т. 13. – № 2 (48). – Ч. 3. – С. 283–296.
11. Халецький, О. В. Всесвіт як дієрозвій / О. В. Халецький, О. О. Халецька // Науковий вісник ЛНУВМ та БТ ім. С.З. Гжицького. – 2012. – Т.14. – № 3 (53). – Ч. 4. – С. 222–236.